

РОЛЬ ОСВІТИ У ЖИТТІ НЕВІЛЬНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ АНТИКРІПОСНИЦЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУР ХІХ СТОЛІТТЯ)

У статті досліджується проблема освіти невольників; відображення цієї теми українськими та американськими письменниками ХІХ століття; також шляхом порівняльного аналізу досліджується образна система.

Ключові слова: *освіта, рабство, письмо, грамотність.*

Однією з тем антиневільницької української, російської та американської літератури була освіта простих людей, особливо кріпаків-рабів. Ця тема була висвітлена у творах Тараса Шевченка, М. Старицького, Є. Гребінки, Г. Бічер-Стоу та Річарда Хілдрета. Тему освіти в антиневільницькій літературі ХІХ століття досліджували Кодацька Л. Ф., Тугушева М. П., Удлер І. М., Дж. Адамс та інші.

В даній статті досліджуються романи Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома», «Дред», М. Старицького «Разбойник Кармелюк» та повість Є. Гребінки «Кулик».

В Америці існував огидний і варварський закон, який забороняв навчати раба грамоті або розвивати його здібності. Той, хто не виконував цей закон, міг потрапити до в'язниці або сплатувати штраф. Українським кріпакам деякі пани давали можливість навчатися. Це було своєрідною забаганкою.

Більшість колишніх американських рабів яскраво розповідають про той момент, коли вони по іншому починають сприймати своє життя та місце у суспільстві, пробудження у них бажання до знань. Раби згадують, чому і як навчилися читати і писати, і чим для них стали книга та письмо. Вони обов'язково називають свої перші прочитані книги, найголовніші для них книги, що символізують саме письмо, роздумують про роль писемності у їх житті.

Чимало рабів пов'язували свободу з грамотністю. Вміння читати і писати сприймалось з дитинства як шлях до спасіння від рабства, позбавлення від іга білих, до отримання свободи та добробуту. На думку більшості рабовласників, освічений раб не схоче залишитись рабом. Така заборона з боку рабовласників ще більше заохочувала рабів. За прагнення до знань білі рабовласники переслідували рабів та забороняли їм думати про освіту. Раби вдавалися до різних хитрощів, щоб навчитись писати та читати. Переважно освічені раби втікали від господарів і вже на волі, на Півночі, вони ставали активними учасниками боротьби з рабством. Деякі з них стали священиками, письменниками, редакторами газет, лікарями, політичними діячами [5].

Тарас Шевченко в освіті кріпаків вбачав не лише їх культурне зростання, а й рушійну силу. Щоб людина могла розібратися у складності суспільних відносин, оцінити обстановку у країні і поза її межами, зрозуміти, у чому суть і причини контрастів, на яких було побудоване тогочасне суспільство, потрібна була освіта.

Майже у кожній повісті Тарас Шевченко підкреслював, що народ тягнувся до освіти, до знань, але важкі умови кріпосницької неволі не давали змоги вчитися. До того ж у цьому ніхто не був зацікавлений – ні поміщик, у володінні якого перебували кріпаки, ні держава, бо соціальний і національний гніт легше здійснювати над народом, що перебуває у темряві. Тому проблема освіти для народу посідає провідне місце у повістях Тараса Шевченка [3, 178].

Письменники-аболіціоністи також порушували у своїх творах цю проблему. Так, Г. Бічер-Стоу засудила купівлю-продаж негрів. У «Хатині дядька Тома» Г. Бічер-Стоу звучить тема освіти для невольників. Однак грамотність або навіть освіта, яку отримала Кассі, наложниця Легрі, нічого не варті, якщо людина зв'язана ланцюгами рабства. Єдине, що змінюється, це ціна за грамотного раба на аукціоні. Не дарма у відповідь на іронічну пораду Альфреда зайнятися «розвитком рабів» Огюстен Сен-Клер з біллю відповідає: «... Пізно схаменулися... Освіту вони однаково матимуть, але яку – ось у чім річ. Наш устрій виховує в них лише варварство та жорстокість. Ми зневажаємо всі людські почуття й робимо з них грубих звірів. І коли вони візьмуть гору, добра нам від них не буде» [1, 346].

Джордж Гарріс спростовує думку про неповноцінність, розумову відсталість рабів. Невільник став найкращим працівником фабрики, винайшов машину для очистки бавовни. Мулат водив хазяїна фабрикою, з надзвичайною радістю і гордістю показуючи, як працює його машина. Але в очах власника він побачив обурення та нерозуміння. Рабовласників жахала думка про те, що раби мають розумові здібності. У цьому вони шукали прихований підтекст.

Після цього випадку Гарріс не може змиритися зі своїм рабським становищем і вирішує будь-яким способом стати вільною людиною. Для невольника краще було б вмерти, ніж жити у неволі:

«Я ж така сама людина, як і він, я навіть здібніший за нього: тямовитіший у ділі, краще вмю хазяйнувати, краще читаю та пишу, – і всього цього я дійшов самотужки... всупереч його волі. Тож за яким правом він ...забирає мене від роботи, яку я вмю робити краще, ніж він, і загадує робити те, з чим може впоратись перша-ліпша коняка?» [1, 26].

Наприкінці роману ми бачимо, чого досягнув невільник: «В кутку кімнати стоїть ще один стіл, покритий зеленим сукном. На ньому письмове приладдя, папір. Над столом полиця з ретельно дібраними книжками. То кабінет Джорджа. Та сама жага знання, що замолоду, в дні тяжкої праці й злигоднів, спонукала його крадькома осягти заповітну премудрість читання та письма, не залишила його й тепер, і він кожную вільну годину віддає самоосвіті» [1, 528]. Свою частку багатства він витратив на навчання. Він навчався у французькому університеті і завдяки своїй працьовитості й наполегливості здобув широку та ґрунтовну освіту.

Анна та Едвард Клайтони із роману Г. Бічер-Стоу «Дред» відкривають на плантації школу для негритянських дітей. Брат і сестра зовсім не збиралися порушувати основи суспільного устрою, але в умовах Півдня їх поведінка – це виклик більшості. Клайтони – господарі на своїй плантації. Здавалося, що ж такого відбувається на їх садибі? Якби вони били, знущалися, навіть вбивали своїх рабів, то ніхто навіть не звернув би уваги, але ж вони навчають своїх рабів. Раби, у руках яких є книга, починають думати, стають прикладом для інших і загрозою для сусідніх плантаторів. Анну Клайтон спочатку попереджають, а потім строго вимагають закрити школу. Але ніщо не зупиняє Клайтона.

Він купив землю у Канаді, де були сприятливіші умови для втілення його бажань. На це місце він перевіз своїх рабів і створив «township» (селище), яке стало одним з найбагатших та найкращих у районі.

Доля багатьох рабів, які утекли і приєдналися до Клайтонів, склалася по-різному. Гаррі став одним з головних керівників поселення. Один із прихильників Дреда, Ганнібал, також привертає увагу своєю неординарністю і прагненням до іншого, вільного і незалежного життя. Все своє життя він був власністю неосвіченого власника. Невільник сам навчився читати і писати. Його зазвичай наймали працювати охоронцем парома, і очікуючи пасажирів Ганнібал знаходив можливість для задоволення своєї жаги до знань. Між дерев'яними колодами його домівки були заховані Біблія, «Робінзон Крузо» Д. Дефо та газета. Вночі, при маленькому світлі від вогнища він діставав ці книги і годину за годину читав їх. Ганнібал поринав у світ Робінзона Крузо, тужив за диким вільним життям на безлюдному острові. У своїй уяві невільник посилив свою сім'ю у маленькій хатині Робінзона; полював і виготовляв одяг зі шкір тварин, збирав фрукти з невідомих йому дерев і почувався вільною людиною. Пізніше, у селищі Клайтона, Ганнібал став теслею, доглядав за лісом, зимовими вечорами читав. Його старший син часто читав свої уроки задоволеному батькові «... який охоче передав право освіченості у його руки» [7, 331]. Багатьом іншим невільникам не вдалося отримати освіти, бо це для них було вже надто важким завданням. Для них краще були вільно жити і насолоджуватися свободою.

Євген Гребінка викрив так зване «батьківське» піклування панів про «меншого» брата у повісті «Кулик». Відставний поручик Медведєв здається досить доброю людиною і щиро любить свого слугу-кріпака, хрещеника Петрушку. Він дозволив хрещенику навчатися у повітовому училищі, читати книжки з власної бібліотеки. Цікаві є діалоги Петрушки з неосвіченими кріпаками. Один з кріпаків Філька навіть не вірить у ті речі, про які розповідає Петрушка. Наприклад, як цвітуть горіхи: «Придет весна – посмотри сам. – Разве посмотрю, а так не поверю, и ты не верь книгам: там, я думаю, все написано такое!.. – Филька махнул рукою» [2, 74].

З-поміж кріпаків Петрушка зустрів споріднену душу. Це була Маша, що жила у Чубинського. Маша навчалася шість років різним наукам «... в Аддестах у мамзели убирать головы.... разными цацками... книги читает по-твоему...» [2, 74]. Їм було цікаво спілкуватися, ділитися своїми знаннями, обговорювати прочитані книги: «...мало-помалу они до того ознакомились, что Петрушка начал привозить Маше из господской библиотеки романы: Природа и любовь Лафонтена, Алексис или Домик в лесу Дюкре-Дюминиля и другие подобные» [2, 76]. Спільні інтереси об'єднали Машу та Петрушку, але пихатість, байдужість панів не дали закоханим бути разом, а їх смерть нікого не схвилювала.

У романі М. Старицького «Разбойник Кармелюк» головний герой також вирізняється з-поміж кріпаків. Він виховувався із синами пана Пігловського, навіть жив з ними за кордоном. Там Кармелюк вивчив французьку мову, читав польські газети, щоб дізнатися про політичну ситуацію у країні. Він міг вільно обертатись у панському середовищі, демонструючи блискучі шляхетні манери. Письменник наділяє свого героя розумом, відвагою, кмітливістю, винахідливістю, що допомагають йому у складних, а часом, здавалося б, безвихідних ситуаціях.

Кармелюк насторожує Пігловського: «Пан непременно желал выветрить из головы зазнавшегося хлопа заграничную дурь. Пигловский сознавал, что Кармелюк своей грамотностью и развитием будет полезен в хозяйстве, но тем не менее, нуждаясь даже в секретаре для переписок

с патриотами в данное бурное время, он все-таки не уступил просьбам своих сыновей и присудил Янка на иску» [4, 27].

В армії Кармелюк продовжував навчатися: «Ремесла к несчастью, он не знал, а свои общие сведения и развитие не мог применить к делу... И он с лихорадочным стремлением стал изучать русский язык: добывал разные буквари, книжки, долбил их по ночам, так как подобного рода стремления тогда не поощрялись...и таки одолел: способности у него были недюжинные, с книжкой обращаться он был приучен с детства, и ничего не было удивительного, что он в сравнительно короткое время выучился по-русски и бегло читать; разговорная речь усваивалась сама собой» [4, 73]. Простежуючи життєвий шлях Кармелюка, можна відмітити, що його надзвичайні здібності розкриваються протягом усього роману.

Отже, у своїх творах письменники спростували думку про те, що невільники не мають право на освіту. Герої творів, незважаючи на заборону, намагаються використати будь-який шанс на освіту. У деяких випадках невільникам щастить і вони стають вільними та освіченими людьми, але інколи це бажання призводить до негативних наслідків.

Список використаних джерел

1. Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома / Г. Бічер-Стоу; пер. з англ. Володимира Митрофанов. – К. : Видавництво дитячої літератури «Веселка», 1975. – 407с.
2. Гребінка Є. П. Вибрані твори / Є. П. Гребінка / [передм. та прим. С. Зубкова]. – К.: Дніпро, 1980. – 368с.
3. Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка / Л. Ф. Кодацька. – К. : Наукова думка, 1972. – 326с.
4. Старицький М. П. Разбойник Кармелюк / М. П. Старицький; [примеч. Г. Сергиенко]. – К. : Дніпро, 1988. – 678с.
5. Удлер И.М. «Письмо» в жизни и творчестве американских рабов [Электронный ресурс] / И. М. Удлер // Вестник Челябинского государственного университета. Российская и зарубежная филология. – Челябинск, 2009. – Вып. 28. – С. 277-293.
6. Adams J. Structure and Theme in the Novels of Harriet Beecher Stowe / J. Adams // American Transcendental Quarterly 24, 1974. – P. 50-55.
7. Beecher Stowe H. Dred: a Tale of the Great Dismal Swamp in 2 volumes / H. Beecher Stowe. – Boston.: Sampson and Company, 1856. – 529 p.

Summary. In this article the author researches the problem of slaves' education; how this problem was reflected by Ukrainian and American writers of XIX century; also the author compares literary images.

Key words: education, slavery, writing, literacy.

Отримано: 17.09.2012 р.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

О. О. Попадинець

ХУДОЖНЄ ОСЯГНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ГЛИБИН ХАРАКТЕРІВ ГЕРОЇВ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ В. СКОТТА І М. СТАРИЦЬКОГО

У статті розглядається художнє осягнення психологічних глибин характерів героїв історичних романів В. Скотта і М. Старицького. Висловлюється думка про те, що М. Старицький зумів глибше проникнути у людську психологію, повніше передати внутрішній стан своїх героїв.

Ключові слова: психологізм, діалектика душі, внутрішній стан героїв, душевний світ.

Розвиток романтизму на початку XIX ст. викликав у мистецтві могутній інтерес до індивідуального, відмінного від повсякденного, до людської особистості як такої. Романтики зробили великий внесок у розвиток художнього психологізму, розкривши людську душу як непояснимий, непідвладний раціональному аналізу феномен. Проте, романтичний психологізм охоплював лише зображення сильних, яскравих почуттів, найтонші їх відтінки залишилися поза межами уваги романтиків. Лише з розвитком реалістичного напрямку в літературі психологізм отримує свої справжні якості. Для реалізму характерний раціоцентричний психологізм (отождолення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів). Таким чином, психологізм став однією із ключових ознак оновлення художнього письма рубежу XIX – XX століть і українська літера-